

SELÇUKLULAR'DA TIB VE TIB KURULUŞLARI

Erdal SARGUTAN

ÖZET

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun gerek Anadolu'da ve gerekse hâkimiyetleri altında bulunan diğer topraklarda hastahâne, düşkün evleri, koruma yurtları, tıp medreseleri, kaplıcalar gibi yaptırıp hizmete soktukları tıbbî kuruluşlar ile, bunların kuruluş ve işleyişleri, özellikleri, o mahallin ve devrin meşhur hekimleri bu yazıda tanıtılmakta, sonda da Selçuk Tabâbetinin kronolojik bir özeti verilmektedir.

SUMMARY

In this research note is involves of the great Seljuks Empire's either in Anatolia or in the other countries under Seljuk Reign, hospitals, the house of the poor, protecting hostels, medreses of medicine (university of medicine), healt recovering hot springs, were made and put in the service as well of the medical.

Foundations with their structure and working particulars and that of concerned sites including its times well known doctors are being acquainted and an outline of chronological order of the medicine of Seljuks is given.

I — GENEL

İslâm tıbbî şarkta üç kaynaktan toplanarak kurulmuştur. İslâm olan Arap, Acem ve Türk illerinin 5000 yıllık geçmişten gelen tıbbî folklorü, Orta Asya'da Türk, Hint ve Çin'den gelen asırlarca eski tıbbî bilgiler, önce Süryanice, sonra Arapça'ya çevrilen eski

Grek tıbbî metinleri ve Öskülap sıhhat mektepleri ve halk tabâbeti bilgileri. İşte bu bilgiler üzerine kurulan tabâbet bir Arap tabâbeti değil İslâm tabâbeti diyebiliriz ve bu tabâbetin kuruluşunda Türk'lerin payının büyüklüğü gerçektir.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun ve sonra Anadolu Selçuklularının tabâbeti sâdece bu büyük devleti kuran millete ait bir tabâbet değil, asırlardır süregelen tecrübe ve bilgilerle kurulan tıbbin, Selçuklular zamanında millî hudutlar dâhilinde son derece gelişmiş olmakla kalmayıp, bütün muâsır seviyesi ile tarihî bir devreye ait tabâbettir.

Tıp, Hipokrat'tan evvelki devre (ki bazıları bu devreyi tıbbî folklor olarak değerlendirirler) ve ondan sonraki devre diye iki târihî devreye bölünebilir. Hipokrat, metod ve esaslar ortaya koyarak, tıbbin gelişmesini süratlendirmiştir. Ondan evvel, târih öncesi zamanlardan beri görgüye, an'aneye ve sevk-itabîye dayanan tıbbî bilgiler Mezopotamya, Çin, Eti, İskit, Hint, Mısır ve eski İran'da gelişmiş, belli dinî guruplara bağlı râhip veya müstakil hekimler tarafından uygulanmıştır. Bu sırada bir çok fikirler ileri sürülmüş, esaslar tesbit edilmiş, milletlerin umûmî bilgi seviyelerine paralel olarak merhaleler kazanmıştır. Akdeniz havzasında yerleşmiş bulunan Mısırlılar, Etiler, Fenikeliler ile sonra Ege Medeniyeti'ni kuranların tıp bilgileri Yunanlılar'a (Grek) geçmiştir. Bu devrede başta Hipokrat'ın eserleri olmak üzere çağdaşlarının tıbbî metinlerinin; ya

Yunanca asıllardan, ya da eski Süryâ-nice tercümelerinden Arapça'ya çevrildiğini görüyoruz. Bu devreyi tâkip eden verimli telif devrinde aslen Türk oldukları halde daha evvel Arap, şimdi de İran'lı manâsına — ki esas manâsı ile Arap'ın : gayrı acem (yabancı) manâsına alınmalıdır — Persen (İranlı) addedilen Fârâbî, Ebubekir Râzî, İbn-i Sinâ, Ebu Reyhânî Birûnî ve çağdaşları gibi yazarlar yeni bilgiler ortaya koymuşlardır.

Orta çağ ise bu eserlerden aydınlanmış olan İslâm milletlerinden Türk, Arap, İran'lı, Hint'li ve Maveraünnehir Türk hekim ve âlimleri ile doludur. Bunların zamanımıza kadar ulaşan eserlerini kütüphânelerimizde bulmak mümkündür.

Selçuklu İmparatorluğun'dan evvelki Müslüman ve Türk devletleri, Mısır Suriye, Bağdat gibi yerlerde bir çok hastahâneler açmışlar, eserler vermişler, tıpta üstün bir seviyeye ulaşmışlardı. Bu arada halk an'anelerine dayanan, kısmen ilmi tabâbetten de etkilenmekle beraber, halk arasında bilinen rûhî ve maddî tedâvi usullerinin de yaşadığını görürüz. (Bunlardan büyük kısmı hâlâ aynı tarzda halk arasında yaygın bir şekilde uygulanmaktadır.)

Zamanın çok zengin ve çeşitli kütüphânelerinde tıp kitapları, Türk devletlerinde ve bilhassa Selçuklar'da mevcut olduğu kadar başka hiç bir yerde mevcut değildi. Kültür ve ilim konularından hiç biri için söylenemeyen herhangi bir millete mâletme sözü, tıbda da kullanılamaz, ama, Türkler'in ve bilhassa Selçuk Türkleri'nin en az Araplar ve İranlılar kadar tabâbetin ilerlemesinde lâıyk oldukları hakları teslim edilmelidir. Şimdi söyleneceklerin çoğu başka milletlere mâledildiğinden önemlidir. Dört asır süren İmparatorluk çağında yazılan eserlerin Arapça ve Farsça olmaları ve yazarlarının kullandıkları lâkaplar ile uzun künyeler kendilerinin Türklüğünü perdelemiştir. Bil-

hassa Suriye ve Mısır'da kalanları tarihçilerce Arap tıbbına mâledilmişlerdir.

Selçuklular'da hastahâneler ve sair sosyal yardım kuruluşları birer tıp mektebi kuruluşundadırlar ve hastanın başucunda serîrî (yatırıp kontrol altında bulundurarak hastaya bakmak) dersler verilmiştir. Devrin en mühim ulaşım yolu üzerinde bulunmalarına rağmen hiç bir bulaşıcı salgın hastalığın kaydına rastlanmaması anlamlıdır. İslâm Dini ile başlayan karantina usulleri geniş ölçüde uygulanmıştır. Hammamlar ve ilcalar vücut temizliğine verilen dğerin canlı şahitleridirler. Şehirlerin düzeni ve temizliği bundan aşağı değildir. Çok sayıda çeşme ve su taksimatının intizamı da buna ilâve edilmelidir.

II — BÜYÜK SELÇUK İMPARATORLUĞUNDA TABÂBET

İmparatorluk devrinin Semerkant'lı Türk hekimî Nizamî Aruzî, zamanın modasına uyarak Farsça yazdığı dört makalede, bu zamanın Türk Âlemi tabiblerinin uyguladıkları tıbbî eserlerin mâhiyetini ve serîrî müşahadeye verdikleri önemi görürüz. Tabibin ahlâkı ve dirâyeti dâimâ başta tutulmuş, nabzın muayenesi teşhis ve tedâvi için gerekli görülmüştür. Hastalıkların çeşit ve cinsleri hakkındaki ileri sürülen görüşler önemlidir. Hekimin ağır halde bulunan hasta karşısında kendi rûhunu takviye etmesi gereği ve hastalıkların kötüye gidişini tâyin hakkında gösterdiği hassasiyet şâyânî dikkattir. Tam bir hekim olmak için okunması gereken eserlerin on ikinci asırda İmparatorluk umumî ve hususî kütüphânelerinde bulunan nüshalarını yine bu eserden öğreniyoruz. Bu eğitimin belirli bir programı vardır ve hekimin hayâtı boyunca çalışması gereği belirtilmiştir.

Horasan Selçuklu Hükümdarı Alpaslan Oğlu Melikşah (1072) babasının

veziri Nizamül'mülk ile ilme ve tabâ-bete büyük hizmet etmişlerdir. Bağdat'daki medrese meşhurdur. Sultan Mehmed Bin Melikşah devrinde Selçuk ordularında kırk adet, deve katarı ile nakledilebilen seyyar hastahâneler vardı. Her iki hükümdar zamanında da Horesan, İran, Azarbeycan ve Irak'da yaptırılan hastahâne ve imâretler aynı zamanda kıymetli birer sanat eseridirler. Bağdat'daki Adudî hastahânesi bu devirde pek meşhurdur. Burası yüksek bir tıp okulu ve serîrîyâttır. Tıbbî konular tartışılır, araştırmalar yapılırdı.

III — BÜYÜK SELÇUK İMPARATORLUĞU ZAMANINDAN SONRA SELÇUKLU TABÂBETİ

Harzem Selçukluları devrinde Zahi-reyi Harzemşâhiye adlı bir tıp kitabı (eseri İbnî Sinâ'nın hocası tabib Curcanlı Ebu Sehil Mesîhî yazmıştır) diğerleri arasında önemli bir yer tutar. Daha sonra İran'da mükemmel ve medenî bir devlet kuran Karatay (Kara Hatai) Türkleri'nden Kutluk Türkân Hanım'ın, İsfahan havalisinde Kirman'da 1271 - 1281 yılları arasında yaptırdığı hastahâne ve diğer hayır kuruluşları meşhurdur. Hekimi Mevlâna Şemseddin Mehmed Şah'tır. Kirman Selçuklularından Behram Şah Han, imâretler ve derbihayz adlı bir hastahâne açmıştır. Amasya hastahânesinin tabibi Şerâfeddin'in hocasını yetiştiren Harzemli Lokman adlı Türk tabibi de bu devirde yaşamıştır.

Musul (Erbil) de Erbil Ata Beyi Muzafferiddin Ebu Said Gökbörü (1154-1232) nün hayratları şâyânı hayrettir. Körler için dört dârü'l-aceze (düşkünler evi) dul kadınlar için bir yurt, yetimlere bir yetimhane, sokaktan toplanan yavrulara bakım yurtları yaptırmış, bu son ikisine süt analar tâyin etmiş, bir hastahâne kurdurmuştur. 1225 de Herat'da ölen İbrahim bin İsmail bin Mehmed, burada göz mütehasşışlığı

(kehhal) yapmıştır. Mısır ve Suriye Türk Devletlerinde Musul Halep Atabegân Devleti Ata Beyi İmaddin Zengi ve oğlu Nureddin Şehid'in Şam'da gayet mühim bir hastahânesi (1154) ve Suriye'de de diğer tıp müesseseleri ve bir dârü'l-fukarası vardı. Anadolu'ya geçen hekimlerin bir kısmı buralardan yetişmiştir. Daha önce Türk Emiri İbn-i Sinâ Tolun'un 874'de Mısır'daki hastahânesinden, Bağdat'daki Adudi hastahânesinden ve 1205 de Kayseri'de açılan Dârü's-şifâ ve tıp mekteplerinden (medrese) yetişenler de bunların büyük kısmını meydana getirirler.

Mısır'da Mansure hastahânesini yaptıran Seyfeddin Kalavun, I. Bay Bars (1260 - 1279) zamanında Anadolu seferine giderken tutulduğu kuluç (romatizma) Nureddin Şehid hastahânesinden alınan ilaçlarla iyi olduğu için buraya kitaplar ve diğer şeyler hediye etmiştir. Bu hastahâne fakir halka açıktı. Hekimler meclis kurarlardı. Hastahâne 19 uncu asrın ortalarına kadar hizmet etmiştir. İlk hekimi Ebul Mecid bin Ebilhakem'dir. 1668'deki hekim başının derviş Yunus olduğu kayıtlıdır. Nureddin Şehidî Türki'nin Berâmi ve Trablus'da birer hastahânesi vardır. Halep'teki memurlarından biri Ergun Kâmil hastahânesi diye bilinen Mâristan âtiki yaptırmıştır. Halep'te de bir Nureddin Şehid hastahânesi vardır. Türk kahramanı Nureddin Şehid'in sarayından yetişen ve sonra Atabegân Devleti yerine Eyyûbi Devleti'ni kuran Türk kumandanı Selâhaddin Eyyûbi'de Kudüs'te bir hastahâne ve Kahire'de Bimaristanı âtiki yaptırmıştır.

Beni Artikeden (Artık Oğulları) Necmeddin Gâzî, Mardin'de bir hastahâne, hamam ve câmi külliyesi yaptırmıştır. Artık Oğullarının Silvan'da bir hastahânesi olup, tıbbî korumuş ve gelişmesine yardım etmiş oldukları oraya çıkmıştır.

1248'de Şam'da Salihîye'de Türk emiri Kaymer'in 19 uncu yüzyıla ka-

dar çalışan ve Kaymirî adı ile bilinen hastahânesi, 1284 de Kahire'de Kölemenli Seyfeddin Kalavun'un Mansure'de yaptırdığı hastahâne, vakıf ve medresesi ile darü'l-eytâmı fevkalâde güzel, modern ve kurucusu Seyfeddin Kalavun'da bir iyilik nümûnesi idi.

Haçlı Seferleri, Türk tıbbının ve su şehirleri (kaplıca) ile ılıcalarının Avrupa'ya geçmesine ve bu çağda çok geri olan bu ilimlerin orada yeniden yayılmasına sebep olmuş, Türk fütuhâtının doğurduğu rönesans gibi Türk tabâbeti de Avrupa tıbbının rönesansı olmuştur.

Cengiz İmparatorluğu'nun son devirlerinde İlhanlılar'ın kurdukları büyük devlette de tıbbı geniş ilgi gösterilmişti. 1305'de Olcayto Sultan Mehmed Hüdâbende, Sultâniye adı ile kurduğu şehire eczâhâne ve diğer şeyleri ile tam bir hastahâne ve bir medrese yaptırmıştı. 1308'de Olcayto Mehmed'in haremî Yıldız (İlduş) Hatun'un kölesi olan Amber bin Abdullah, Amasya'da bir tıp mektebi ve sonrada nakıl hastahânesi olarak kullanılan (1875) bir hastahâne yaptırmıştı. Burasının evkâfı mütevellisi, tabibleri, şakirdleri, eczacıları, kâpıcıları, çamaşırcı ve aşçı kadroları yakın zamanlara kadar vardı. Yetiştirdiği hekimler arasında Hilmi, Merzifonlu Atufi, Şükrullah Mehmed bin Lütfullah, Aktar Baliğ, Kastunçe, Esar Bali, Hacı Mahmud, İsmâil İbrâhim, Mehmed Halife, Abdullah, Mustafa ebu Bekir, Yusuf Halife, Hâfız Emin Mehmed Efendi bilinenlerden bâzılarıdır.

Burada eğitim Türkçe'dir. En önemli hekim kaynaklarından biridir. Bu hastahâne hekimlerinden Sabuncu Oğlu Şerafeddin bin Ali 1465'de zamanın ileri tabâbetini gösteren, 63 yaşında iken ve şahsî tecrübelerine de dayanarak yazıp İlhanlılar'a izâfe ettiği «Kitabü'l-cerrâhiye-i İlhâniye» pek kıymetlidir. Kitap resimli olup Fâtih'e ithaf edilmiştir. Harzem'li Lokman isimli Türk'ün tale-

besi olan Burhaneddin Ahmed'den yetiştirilmiştir. Bu başka tıbbî tedâvi kitabı ile ayrıca Harzem Şahı'nın (Akıtabaz'ın) «Müfredât-ı Tıb»bını da tercüme etmiştir. Fıtık ameliyatını bugünkü gibi yaptığını târif etmiş ve şaşılacak kadar doğru aktarmış, belirtmiştir. Göz ameliyatları, ince ameliyatlar ve yarayı dıkme tekniği şaşılacak bir mükemmelliktedir. Dış müdahalelerinde sığır kemiğinden sunî diş yapımını ve sallanan dişi altın telle bağlamayı öne sürer. Daha bunların dışında teknik malûmat olduğu için buraya aktarmadığımız bir sürü tedâvi şekillerini zamanımızda kullanıldığı hâliyle anlatır, tavsiyelerde bulunur.

IV — ANADOLU'DA VE ANADOLU SELÇUKLULARI'NDA TABÂBET

Selçuklu hastahânelerinin ilkinin Kars'ta kurulduğu sanılmaktadır.

Anadolu'nun bu ilk hastahânesi ile ilgili araştırmalar ilerlemektedir.

Selçuklular'ın ilk feodalite zamanında, Mengüçekler'in 1228'de Divrik'te Fahreddin Behram Şah'ın kızı Prenses Turan Melik Sivas Dârüş-şifâsı kadar mükemmel bir mimârîde, Anadolu'nun en güzel hastahânelerinden biri yapılmıştır.

1205 yılında Kayseri'de yanyana yapılan tıp mektebini ve hastahânesini, Kılıçaslan Oğlu I. Gıyâseddin Keyhüsrev ile kız kardeşi Gevher Nesibe Hâ-tun birlikte yaptırmışlardır. Çiftler veya Gıyâsiye ve Şifâhiye medreseleri diye anılmaktadırlar. Bunlar sonradan medrese olarak kullanılmıştır. Nitekim sonradan medrese gibi kullanılan Selçuklu hastahâneleri şifâhiye medreseleri ünvânını almışlardır. Tıp medresesinin girişinde kazılı bâzı alâmetler vardır ki, hâlâ okunamamıştır.

Bu hastahânenin kuruluşunun 750 nci yılı 1956 da kutlanmıştır. Binâ ta-

mâmen onarılmış ve sağlık merkezi hâline sokulmuş olup, Hacettepe Üniversitesi'ne bağlı olarak çalışmaktadır.

Keykavus, 1217 de Sivas'da Çifte Minâre'nin karşısında bir hastahâne ve yanına bir medrese yaptırmıştır. Kendi türbesi de bu binâdadır. Gâyet güzel mimârisi olan bu binâ Timur'un Sivas'ı tahribi sırasında harap olmuş, daha sonra tamir edilmiştir. Burası, 1909 yılında 500 talebesi olan bir medrese idi ve 1916 ya kadar da devâm etti. Selçuklular zamanında Sivas medreseleri Anadolu'daki benzerlerinin en parlağı olup nüfusu 120.000 olan şehrin medreselerinde 10.000'e yakın talebe bulunurdu. Buranın bânisi I. İzzeddin Keykavus'tur. Hastahânenin İzzeddin Keykavus'a ait vakfiyesi sureti, evkâf hazîne evrâkında mevcuttur. Vakfiye metni Arapça olup, tercümesi şöyledir :

«Keykavus'un Sivas'da inşasını emrelediği Dârüş-şifâ, Tokat Caddesi arındadır. Dört taraftan, 1 : Nizameddin Yağbasan Tekkesi ile 2 : Medrese-i Selçukiye ile 3 : Selçuk Sultanı bahçesi ile Mimar Bedreddin Ali menzilleri ile Papaz Aragil menzili ile ikinci (Dulik) ve fert menzilleri ile, Bakkal Hüseyin menzili ile 4 : Mezkûr Tokat Caddesi ile hudutludur. Kapısı bu caddeye açılır. Merhum bu müesseseyi (evkâfı müebbe-i şer'i) ile vakfeylemiştir. Bu vakıf bütün şartları toplamıştır. Artık buraya âit vakıflar satılamaz, icar edilemez, rehin olunamaz, irsen verilemez, kimseye temlik edilemez, itlâf ve imha olunamaz. Hiç bir sebeble bu vakıftan rücu olunamaz. Tâ Cenâb-ı Hak Kürre-i arza vâris oluncaya (yâni Kıyamet Günü'ne) dek vârislerin hayırlısı odur.

Allah ve Kıyamet Günü'ne inanmış bir mümine, bir sultana, bir emire, bir vazire, bir vâliye, bir reise, bir kağıya, bir müftüye, bir meclise ve umumiyetle kimseye bu vakıfları bozmak câiz değildir.

Binaenaleyh, kim bu esasları bozar, değıştirir, hattâ tebdil fikrinde bulunursa haram irtikâp eylemiş, günaha girmiş olur. Allah'tan korkan bir müvahhid mümin buna nasıl taarruz edebilir?

Peygamber diyor ki : Bir mümin, kardeşinin toprağından bir karış yer alırsa Allah yüzüne ateşten gerdanlık geçirecektir. Bu sözü (vezzalimîne eadde lehüm azâben elîma) ve (ellâ lânetullâhi ale'z-zâlimîn) âyetlerini işiten mümin nasıl cüret eder? Allah'ın ve Resulü'nün haram kıldığını helâl sayar? Kardeşinin vakfını bozmaya uğraşan bir insan muhakkak Allah'ın gazabına uğrar. Gideceğı yer Cehennemdir. Böyle olanlara Allah, Melekler, insanlar lânet etsin. Zâlimlerden mâzeretlerinin fâide vermeyeceğı gün, Allah hesap isteyecektir.

Merhum Keykavus işbu vakfiyede mezkûr dârüş-şifâ evkâfı ile umûmen memâlik-i Selçukiye vakfı için büyük, âlim, âdil, emir üstaddüddâr (dârüş-sade âzâsı ve hazinedar) Ferruh bin Abdullah'ı mütevellî ve nâzım tâyin etmiştir. Üstaddüddâr, Dârüş-şifâ evkafını isterse bizzat, isterse naibi vâsıtasıyla idare eder. Arzu ettiği adamı tevkil edebilir. Ne zaman isterse vekâletten azleyeyebilir. Bu babda hiç kimse'nin itirâza hakkı yoktur. Gerek umûmi evkafta ve gerek iş bu dârüş-şifâ evkâfında tasarruf ona bırakılmıştır. Hâzik, rahim, akranına fâik, tecrübeli, ahlâkı mühazzeb, şarlatanlıktan uzak doktorların, göz hekimlerinin (kehhaller) dârüş-şifâda ikâmet eden sâlih cerrahların maaşâtını tesbit eder. Edviye tedâriki için çâreler arar. Dârüş-şifâ'nın muhtelif dereceli müstahdeminin işlerini o tem'it eder. Allah'ın ihsân ettiği hâsıla ve avâit mücmelen ve mufassalan mezkûr mütevellî Ferruhun elinde mevcuttur. Allah muvaffak etsin.

Vakıf hâsılâtının harcama şekline gelince, Hâsılât, evvelâ mezkûr evkâfın imretine, yıkılan bir şey olursa binâsı-

na, harap olan kısmın tevdidinde, lâzım gelen tâmirat ve islâhata hâcet mессolununca galatı vakfın tezyidinde sarfedilir. Bundan fazla kalan mevkûtâtın imâretine (imâret dârü's-şifâdır, mevkufâtın bırakılan dükkânlar, çiftlikler ve sâirelerdir) sarfedilir.

Gâleden bin med sarfedilir (Bir med yirmi kilodur). Bundan fazlası dârü's-şifâ mahzeninde saklanır. İcâbında bununla da akarlar ve müstakilât satın alınarak mezkûr evkâfa ilâve edilir.

Kabri nûr olsun, vâkıfı merhum, nâzır ve mütevellinin hâcet zamanında vakıf akarları üç seneden fazla icar etmemelerini, bilhassâ zâlim, tamahkâr ve emniyet edilmez adamlara bir şey icar olunmamasını şart koymuştur.

Allah saklasın, eğer dârü's-şifâ mahv ve münderis olur, tevdidi müstahil bulunursa, içinde oturmak müteassir olursa, hâsılı intifa edilemez hâle gelirse; evkâf hâsılatı Müslümanlar'ın fukarâsına, aç müminlere ve miskinlere sarfedilecektir.

Bu vakfiyeyi dinledikten sonra değıştirenlerin günahı boyunlarına olsun. Allah, işitir ve bilir. Allah ve melekler ve halkın lâneti Kıyâmet Günü'ne kadar bunlar üzerine olsun. Allah vâkıfın kabrini pürnûr, merhuma ecir ihsan etmiş. Allah iyilik yapanların ecirini zâyî etmez. Bilakis, bir iyiliğe bedel on iyilik ihsan eder.

Vâkıf Keykavus bu vakfiye ile Cenâb-ı Hakk'ı, Peygamberlerle evliyânın rûhlarını, bütün melekleri ve sonra da Müslümanlar'ı işhat etmiştir. Meseleyi bir çok İslâm kadularına arzetmiştir. Bunlar kendisinden sâdır olan işbu vakfiyenin şer'an sıhhatine hükmetmişler, imza tenfis ve hükmünü icrâ etmişlerdir.»

Dârü's-şifâ ve tıp medresesi, Kayseri'dekinin iki misli büyüğüdür. Dârü's-şifâ 48 × 68 ebadındadır. Medrese de aynı büyüklüktedir. İki yapı bir ge-

çit ile birbirine bağlıdır. Dârü's-şifâ'da İzzeddin Keykavus'un türbesi de bulunmaktadır. Hükümdârın türbe kapısı üzerine şu anlamda bir hitâbe vardır: «Biz geniş saraylardan dar kabirlere çıkarıldık. Vâ hasreta malum bana fâide vermedi. Saltanatım mahvoldu. Karibü'z-zevâl olan Dünya'dan intikâl ve rihlet 617 senesi Şevvali dördünde vâki olmuştur.»

Yapı en güzel mimâri tarzı ve süslemelerini hâvidir. Tesisin kuruluşunun 750 nci yılı 1967'de kutlanmıştır. Yeniden onarılmış haldedir. Aynı devir yapılarından Tokat, Divrik ve Amasya hastahâneleri oldukça mâmur; Konya'daki iki hastahânenin birer kısmı sağlam; Kastamonu ve Çankırı hastahâneleri kısmen mevcut olup, Erzincan ve Akşehir'dekilerinden eser kalmamıştır. Kars'taki için araştırmalar yapılmaktadır.

Başşehir Konya'daki bir çok hastahânelerden hiç biri bugün mevcut değildir. Büyük Karatay Medresesi'nin karşısındaki küçük Karatay binâsı hekim Kemâleddin Karatay'a aittir. Burada ders de verilmiş. Bütün ilim ve sanat müesseselerinin olduğu gibi bu da birinci ve ikinci surlar arasında inşa edilmiştir. Bundan başka Şifâhâne Mahallesi'nde vaktiyle bir dârü's-şifâ olduğuna dâir an'enevî bir bilgi halk arasında kuvvetle yaygındır. İnce Minâne ile Karatay Medresesi arasında Karamanoğulları zamânında Şâdi Bey hastahânesi varmış. Bu yıkılan Dârü's-şifâ yerine yapılmış olabilir. Asıl hastahânenin kurucusu Alâaddin Keykubat'tır. Konya'da bugün bile Bey Hekim ve şifâhâne Mahalleleri vardır. Bunlardan başka Alâaddin Keykubat'ın Ilgın'da yaptırdığı büyük bir ilica binâsı da vardır. Tarihçe bilinen bir kaç hastahânenin yerleri hakkında da ihtilâflar vardır.

Çankırı'daki Alâaddin Keykubat zamanında 1235 yılında kumandanlardan

Ata Bey Cemâleddin Ferruh tarafından yaptırılan hastahâne bugün tanınmayacak haldedir. Bina tekkelerin kapatılmasına kadar Mevlevî tekkesi olarak kullanılmıştır.

İki metreye yakın bir taş kabartılmış olan ve kûfi yazı ile (Hû) şeklinde iki kere çöreklenmiş olan bir yılan kabartması vardır. Bu kabartma Türk tıbbının sembolü olarak zamanımızda da kullanılmaktadır. Beyaz ve kislî bir taş üzerine yazılmış beş satırlık çok mühim kitâbesinin tercümesi şöyledir :

«Kasimî emirü'l-mü'minin, Sultân-ı âzâm Alâeddünya Ve'd-dîn, ebû'lfetih Keyhüsrev Oğlu Keykubat-Cenâb-ıHak yardımcılarını (dostlarını) aziz etsin-in zamânı saltanatında bende-i zaîf, Mevlâ'sının rahmetine muhtaç, Ata Bey Cemâleddin Ferruh Elmûlkitadaki bu meymun (ve mübârek) dârü'l-âfiyenin binâ ve imrını emretmiştir. (Altı yüz otuz üç senesi muharreminin yirmi kisinde)»

Kastamonu Selçuklu büyüklerinden Muiniddin Süleyman Pervânenin Oğlu Ali'nin 1272'de yaptırdığı ve Mâristan denilen bir hastahâne vardır. Selçuklular'ın Mâristan, Bîmâristan, Dârü's-sıhha, Dârü's-şifâ gibi isimleri hep hastahâneye mukabildir. Bu hastahânedeki ruh hastalıkları ve sar'alılar ve mecnunların tedvi edilmiş olduğu bilinir. Burası da son zamanlarda Yılanlı Tekke denilen Mevlevî tekkesidir. Hâlâ kısmen sağlamdır. Kitâbesinde Selçuklu yazısı ile yedi satırlık bir yazı vardır.

«Rahman ve Rahim olan Allah'ın ismi ile başlarım. Biz Kur'ân'da mü'minler için şifâ ve rahmet olanı tenzil ederiz. Peygamber ey Allah'ın kulları kendinizi tedâvi ettiriniz. Çünkü Allahu Teâlâ ölümünden başka her hastalığın devâsını yaratmıştır» dedi. Bu mübârek (âli) hastahane altı yüz yetmiş bir senesi aylarında binâ ve imârını mah-lûkatın Rızâ-i İlâhî'si ile en muhtaç ve mafiretinin en yoksulu olan Ali oğlu Süleyman Oğlu Ali, Allah'a hamd ve

Nebî'ye Tesliye ederek emretmiştir. Cenâb-ı Hak iyiliklerini kabul, fenalıklarını affu mağfiret ve kendisini hayrât ve hasenât icrasına muvaffak buyursun»

Konya Aksaray'ın da 13 ncü yüzyılda yapıldığı tahmin edilen bir dârü's-şifânın da kalıntıları hâlâ mevcuttur. Ebû Bekir Râzî'nin Muciz'ini Halli Muciz diye şerh eden tabib Cemaleddin Aksarai'nin burada doktorluk yaptığı söylenmektedir. 1275 yıllarında Selçuk büyüklerinden Pervâne beyin Tokat'da yaptırdığı ve hâlen büyük kısmı toprağa gömülü olan iki katlı Gök Medrese Kayseri'deki Dülkadiroğlu Hasan Bey'in yeni vakıflarla takviye ettiği ve Anadolu'da örneği çok olan cüzzam tecridlerinden biri olan cüzzamhâne; Erzurum Pasinler'de Erzurum Dârü's-şifâsı; Erzincan'da başka bir dârü's-şifâ, Akşehir'deki ve Mardin'deki dârü's-şifâlar da Selçuklular zamanında yapılmışlardır.

İşte hastahâne, hamam, buzhâneler, buz havuzları, misâfirhâneler, istirahat-hâneler, muayene yerleri, tecrid hâneler, çeşmeler, vakıf ve ılıcalar, imâretler, kaplıcalar, tıp medreseleri, su yolları, kanallar ve konumuza girmeyen diğer yardım, şehircilik ve ilim kuruluşları ile Selçuk Medeniyeti.

V — SELÇUKLULAR'DA HEKİMLER

Şimdi biraz da, Dünya tıbbına ortaçağ tıbbının temsilcisi olarak katılan bu medeniyetin yetiştirdiği hekimlerden birkaçını tanıyalım. O zamanın en esaslı sağlık teşkilâtında görev alan Selçuk tabiblerini iki kısma ayırabiliriz. İlk kısmı, ya dışarıdan gelen, yâhut Suriye, Mısır ve İran'dan dâvet edilen hekimlerdir. Bu hekimler esas itibâriyle o zamanın teamülü icâbı çok dolaşmışlar, kendi yurtlarında yetiştikten sonra, hekimlikleri itibâriyle meşhur diyarlara seyahatlar yaparak tetkik ve temaslarda bulunmuşlar ve bâzan memleket-

lerinden hâriç yerlerdeki tabbî müesseselerde ve tabiblerin yanlarında vazife almışlar, bir kısmı eserler tercüme ve telif etmişlerdir. Selçuk hastahânelerinde bu cinsten yeni yetişecek hekim namzetleri için asistanlık kurulmuştur. Bütün bu kuruluşlar Selçuklu Türkleri'ne ve Türklüğümüze şeref verecek mahiyettedir.

Selçuk tabiblerini bize bildiren kaynakların başında İbn-i Ebû Usaybia'nın «Tabakâtü'l-ETıbbâ» adlı, doğuda yazılmış, hekimler ve tıp târihinden bahseden eseri gelir. Bu esere alınanlar kullandıkları künyeler sebebiyle ilim âleminde Acem olarak gösterilmişlerdir. Bizim burada gösterdiklerimiz de kayda geçebilenlerin pek az bir kısmıdır.

Musullu Şemseddin İbn-i Hibl, Musul'dan Anadolu'ya gelmiştir. Cerrah Fasil, Hıristiyan Türk hekimlerinden olup Alaâddin Keykubat'ı tedâvi etmiştir. Samuel İbn-i Yahyel Mağribî Diyarbakır'a yerleşip Müslüman olmuştur. Muvaffakküddin İbn-i Matran mahiyetinde üç nessah olan bir hekim olup, üstadı Nakkasoğlu Müzehhebbüddin'dir. Cüzzamlı bir hastaya yılan eti yemesini tavsiye etmiştir. (Ölümü 1191) Muvaffakküddin bin Abdüllâtif Bağdâdî (Ölümünü 1231) yazdığı çeşitli kitapları ile ün yapmıştır. Ebülfereci Nasrânî, Bahaüddin Ebbussenâ Mahmud Tabariü'l-Mahrumî, Eftalüddin Hunci, Malatya'lı Ebû'l-Ferec Melâti (birçok eserleri yanında tarihî Muhtasarü'd-düvel meşhurdur), Ebû Selim İbn-i Küreba, Ebû'l-Fâdil İbn-i İbrâhim, İbn-i Mehmed ü't-Tiflîsî (Kamülit tâbir adlı rüya tâbir kitabı vardır) Kemaleddin Karataî (vezir emir Celâleddin Karataî'nin kardeşidir) Takiüddin Resü Aynı Sadrı Ferüddin Mehmed Cecermî, Bedreddin İbn-i Cerberî, İzzeddin İbn-i Hibli Musulî, Katiüddin tabib Resefî, Safiyüddelevî Nasrânî, Bey Hekim (tabib Ekmelüddin diye de bilinir.) Selçuk hastahânelerinin genel müfettişi olup Melikü'l-etibâ ünvanını almıştır ki, bir

anlamda Selçuk Sıhhat nâzırıdır. Bahaaddın Veled'in kendisine bir mektubunda methiyesi ile kalb ve dimağ hakkında münazarası mevcuttur. Mevlâna'nın da ona yazdığı ve hürmelte hitap ettiği birçok mektubu vardır. (Meselâ 14 - 19 ve 120 nci mektuplar gibi) Emir tabib Ahmed Şeyh Nureddin Bimâristânî, Tabib Gazanfer Hacı Paşa (elimizde eserleri vardır) Ebu Bekir Konyevî, Al-lâme Şiraz'lı Kutbüddin, Ahlat'lı Tabib Fahreddin, Ali Sivas'lı, Bedreddin Tebrizî, Necmeddin Nahcivanî, Şemiun Harputî, Nasrunur Rahâvî, Hekim Yakubî, Secaüddin Ali, Bin Ebû Tâhir, metin içinde geçen ve daha ismi bilinmeyen yâhut bilinen Selçuklu Tabâbetinin kurucusu ve geliştircisi birçok tabibler vardır.

Daha evvelki ve daha sonraki çağlarda Türkler'in tıp sahasına metod, buluş, usul, uygulama, çalışma ve tavsiyeleri ile yaptıkları hizmetler büyüktür. Başka bir tetkik konusu olan bu hususu bir yana bırakarak Yusuf Has Hâcib'in «Kudatku Bilik» adlı eserinden Türk tıbbı ile ilgili en eski literatür sayılabilecek pasajlarının, tabiblere ayrılmış bir kısmını buraya aktararak sözü-müzü tamamlayalım. (1069 - 1070) .

Bugünkü görünüşü ile de Dünya çapında bir ismi olan Türk tıbbını yaratan tabiblere karşı uygulanacak muameleden şöyle bahseder :

1 — Bunlardan başka birkaç sınıf daha vardır.

2 — Baksan görürsün ki, bunların bilgileri diğer âlimlerden üstündür.

3 — Onlardan birisi hekimdir.

4 — Bütün hastalara bu şifâcıdır.

5 — Bu adamlar sana çok lâzımdır.

6 — Bunların ilâcı hayatın başıdır.

7 — İnsan sağ olsa bütün hastalar için.

8 — Emci (Hekim) görse hastalığa ilâçlar verir.

9 — Kör insan için hastalık ölüm korkusudur.

10 — Ölüm insana hayâtın gözüdür.

11 — Bunları iyi tut, onlara iyi bak.

12 — Bunlar lâzımlı adamlardır, onları gözet, onlara karşı borcunu yap.

VI — SELÇUK TABÂBETİ KRONOLOJİSİ

261 — (874) İbn-i Tolun'un Mısır'da hastahâneyi inşa ettirmesi.

368 — (978) Bağdad'da Abudi Bîmaristan'ın yapılması.

372 — (982) Diğer bir söylentiye göre Bîmaristan'ın yapılması.

504 — (1110) Zahire-i Harzemşâhiye'nin yazılması.

510 — (1116) Sultan Mesud Bin Kılıçaslan tarafından Havzadaki büyük hamamın inşasının tamamlattırılması.

530 — (1135) Karakur ılıcasının Kılıçaslan tarafından inşa ettirilmesi.

549 — (1154) Şamda Nureddin Şehit Hastahânesi'nin yapılması.

551 — (1159 - 1232) Musul'da (Erbilde) Gökbörü Medresesi'nin yapılması.

583 — (1187) Kudüs'te Selâhaddin Eyyûbi Hastahânesi'nin yapılması.

602 — (1205) Kayseri'de Gıyâseddin tıp mektebi ve Gevher Nesibe Hastahânesi'nin yapılması.

614 — (1217) Sivas'ta I. Keykavus Hastahânesi'nin yapılması.

617 — (1220) Sivas'ta I. Keykavus vakfiyesinin yapılması.

626 — (1228) Divrik'te Turan Melik Hastahânesi'nin yapılması.

631 — (1233) Yoncalı ılıcasının yapılması.

633 — (1235) Çankırı'da Atabey Ferruh Hastahânesi'nin yapılması.

646 — (1248) Şam'da Sâlihiye'de Kaymeri Hastahânesi'nin yapılması.

647 — (1249) Sâhib Ata Fahreddin Ali'nin İsaklı'da hamam yaptırması.

652 — (1254) Celâleddin Karatay vakfiyesinin yapılması.

666 — (1267) Sâhip Ata'nın Ilgı kaplıcasını yeniden yaptırması.

670 - 680 — (1271 - 1281) Kirman'da Kutlug Türkân Hastahânesi'nin yapılması, vakfiyesinin tanzimi.

671 — (1272) Kastamonu'da Ali bin Pervâne Hastahânesi'nin yapılması.

674 — (1277) Tokat'ta Pervâne Hastahânesi'nin yapılması.

683 — (1284) Kahire'de Şerâfeddin Kalavun Hastahânesi'nin yapılması.

708 — (308) Amasya Hastahânesi'nin yapılması.

710 — (1310) Tebriz'de tabib vezir Reşidüddin Hastahânesi'nin yapılması.

712 — (1312) Amasya Hastahânesi vakfiyesinin tanzimi.

719 — (1319) Bey Temir Hastahânesinin yapılması.

720 — (1320) Sivas Hastahânesi'nin yapılması.

755 — (1354) Halep'te Ergün Kâmil Hastahânesi'nin yapılması.

BİBLİYOGRAFYA

1. Prof. Dr. Osman Turan - Türkiye Selçukluları T.T.K. Basımevi, Ankara 1958
2. A.S. Ülgen Selçuk Eserlerinin Bilinmeyen Bâzı özellikleri, T.T.K. Ankara 1967
3. A. Gabriel - Selçuklu Mimârisi, İstanbul 1943
4. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver - Selçuk Tabâbeti, T.T.K. yayınları Ankara 1940
5. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver - Anadolu Kaplıcaları Târîhi Üzerine, Ankara 1936
- 6 — Büyük Türk Fizyolog ve Tıp Üstâdı İbni Sînâ - Ahmet Halit K. evi İstanbul 1937
7. Evliyâ Çelebi - Seyahatnâme, Cilt II ve V
8. İbn-i Sînâ; Hayâtı, Şahsiyeti, Eserleri T.T.K. Ankara 1968
9. Prof. Dr. Osman Turan - Selçuklular Zamanında Türkiye, Turan Neşriyat Yurdu İstanbul 1969
10. Prof. Dr. Osman Turan - Selçuklular Târîhi ve Türk İslâm Medeniyeti, İstanbul 1968
11. Vakıflar Dergisi - Cilt I - x. Vakıflar Genel Müdürlüğü.
12. Erdal Sargutan - Selçuklularda Tabâbet Tarihi, Ocak Dergisi, Sayı 42, 43, 44 Ankara 1969

Yazarımız muhterem Doç. Dr. İsmail Cerrahoğlu'nun makalesinin baskısında elde olmıyarak aşağıdaki hatalar zuhur etmiştir. Tashih eder, yazarımızdan ve okuyucularımızdan özür dileriz.

Y a n l ı ş

D o ğ r u

8 No. lu dip notun altında (Papa Gregaire XIII (Ö. 1595) Arap)	326. sayfada 18. satırdan sonra gelecek,
329. sayfada, 32. satırda Andresien kelimesi	Andre'(sieur)
49 No. lu dip notun altında (nakzeder... ⁵⁰ mi diyelim Bernard Le-) i	335. sayfada 36. satırdan sonraki kısma girecek
50 No. lu dip notda Ludwiy	Ludwig
335. sayfada 22. satırda ruhunun tekâmül safahatını	o kadar şiddetli bir heyecan-ı
337. sayfada 1. sütun, 13. satırda (ehli kitaptan addedildiği, Hazreti)	söyleyebiliriz aynı şey yahudi
337. sayfada 1. sütun, 31. satırda (doğruluk)	doğmatik
337. sayfa 1. sütun, 32. satırda (önemin)	ömür
337. sayfa 2. sütun, 41. satırdaki . daki kendini alamaz ⁷⁴ «ilk defa Hıra dağın-	Mükerrerdir, çıkacak.
338. sayfa 1. sütun, 8. satırdan sonra	kendini alamaz ⁷⁴ ilk defa Hıra dağın-
339. sayfa 2. sütun, 31. satır	Mükerrerdir, çıkacak.